This PDF you are browsing now is a digitized copy of rare books and manuscripts from the Jnanayogi Dr. Shrikant Jichkar Knowledge Resource Center Library located in Kavikulaguru Kalidas Sanskrit University Ramtek, Maharashtra.

KKSU University (1997- Present) in Ramtek, Maharashtra is an institution dedicated to the advanced learning of Sanskrit.
The University Collection is offered freely to the Community of Scholars with the intent to promote Sanskrit Learning.

Website
https://kksu.co.in/

Digitization was executed by NMM

https://www.namami.gov.in/

Sincerely,

Prof. Shrinivasa Varkhedi
Hon'ble Vice-Chancellor

Dr. Deepak Kapade
Librarian

Digital Uploaded by eGangotri Digital Preservation Trust, New Delhi
https://egangotri.wordpress.com/

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

६२५८

श्रीगणेशायनमः श्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वत्यैनमः॥ श्रीमन्मंगलमूर्तिमार्तिशमनंनत्वाविदित्वात
तः शारदभ्रमनोरमंसुगणकज्ञानाधिराजात्मजः॥ यद्ग्रंथाध्ययनैर्विनेयनिवहोप्याचार्यचर्यामगात्सोहंसूर्य
कविर्विलोमरचनाकाव्यंकरोम्यद्भुतं॥१॥ छंदः पूरणमुत्क्रमक्रमविधौसाकांक्षतातत्तदेध्यानंभान्यरीतिक्रमे
णरचनाध्येतृश्रयंदुर्गमं॥ एवंसत्यपिमन्मतिः कियदपिप्रागल्भ्यमालंबतेतत्सर्वंगुणिनः क्षमंतुपदहोयस्यं
श्रमज्ञाः स्वयं॥२॥ कदाचिदपिसंततेरेल्लतिपरोनरोनीरधिंकथंचिदपिधावतिप्रखरधामधाराध्वनिः॥ ऋते
ख्यातिविशारदाग्रचतुरशारदानुग्रहंविलोमकविताकृतौस्फकविधीरधीराभवेत्॥३॥ भागीरथीरामकथाभिरम्या
कालिंदिकाकृष्णकथामनोज्ञा॥ सरस्वतीसूर्यकवेस्तृतीयास्यात्तुप्रयोगेतिमतिःकवीनां॥४॥ समाक्षरांघ्रि
विषमाक्षराङ्घ्रिर्द्विधाभवेध्वस्तकवित्वसीमा॥ समानभिन्नार्थतयाद्विधाद्याभिन्नाक्षरार्थाचभवेद्वितीया॥
॥५॥ अथकवित्वपुरीभाषापिंगलादौकथिता॥ अध्याहारोयत्तदोर्वाक्रियायाःपादाद्यंतेवाविसर्गोविसर्गः
॥ अत्राप्यूह्यालक्षणाव्यंजनावाविंघादेतांचित्रकाव्यानुपूर्वी॥६॥ नैकाक्षरनिघंटूक्तिर्नप्रसिद्धाभिधानकम्
॥ नैवव्याकरणाक्लिष्टंद्राक्षापाकोत्रकेवलं॥७॥ अथयमयोः कथाप्रसंगः तावेवेष्टदैवतात्वेनप्रणमति॥

Checked 2012

Accession No:- ~~7258~~ M1184
Title:- रामकृष्णविलोमकाव्य-सटीक
Author:- सूर्यपण्डित
~~Title~~ date - ?
Subject:- ?
पेज :- 37

(1)

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

।रा॰कृ॰का॰स॰ तं भूसुतामुक्तिमिति ॥ तं भूसुतामुक्तिं वंदे ॥ भूसुतायाः मुक्तिर्यस्मात् स तथा ॥ रावणरक्षितायाः सीता
याः मुक्तिर्मोक्षणं यस्मात्तं राघवं वंदे नमस्करोमीत्यर्थः ॥ किंभूतं उदारहासं ॥ उदारः गंभीरः हासो यस्य
॥१॥ असौ तथा उद्वेगनिमित्तेषु सर्वानिर्थेषु प्राप्तेष्वपि अनुद्विग्नमित्यर्थः । पुनः किंभूतं । भव्यभवं । भव्यः पवि
त्रः भवोऽवतारो यस्यासौ तथा । अथ तं कं । यतो दयाश्रीः श्रयबभूव । दयाभूतरूपा श्रीः शोभा तयो निदान
मित्यर्थः ॥ अथ कृष्णपक्षे तु । श्रीयादवं वंदे । किंभूतं । भव्यभतोयदेवं । भव्या भा दीप्तिर्यस्यासौ सूर्यः तथा
॥ तं भूसुतामुक्तिमुदारहासं वंदे यतो भव्यभवं दयाश्रीः ॥ श्रीयादवं भव्यभतोयदेवं संहारदामुक्तिमुता
सुभूतं ॥ १ ॥
तोयशब्देन चंद्रः । जलात्मकत्वात् तयोर्द्योतनाद्देवः सूर्यचंद्रयोरपि प्रकाशक इत्यर्थः । तदुक्तं । यदादित्यग
गतं तेजो जगद्भासयते खिलं यच्चंद्रमसि यच्चाग्नौ तत्तेजो विद्धि मामकमिति । अथ किंभूतं यादवं । संहारदा ॥रा॰कृ॰
मुक्तिं । संहारं ददातीति संहारदा । संहारोऽनर्थस्तं ददातीति तथा विधा पूतना तस्या मुक्तिर्मोक्षो यस्मात् स तथा तं । भू
पुनः भूतं यादवं । उतश्च सुतं भूसुभूतं । सर्वत्र प्राणरूपेणावस्थितं इत्यर्थः । अथवा प्राणनं जीवनं तद्रूपं चैतन्यं स्वरू ॥१॥
पं तदुक्तं । अहमात्मा गुडाकेश सर्वभूताशयस्थितः । अहमादिश्च मध्यं च भूतानामंत एव च ॥ इति । पूतनायै मुक्ति

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

[illegible]

एवमविद्यायाः स्वरूपं निरूप्येतदानीं विद्यास्वरूपं विवक्षुरस्याश्शक्तिमाह। कातापेति॥ अत्र त्रिविधसं
सारतापघ्नीकास्तीति विचार्यमाणे धा विद्यास्ति। त्रिःप्रकारा त्रेधाः ऋग्यजुः सामात्मिका। ननु नहि क
र्मकांडे विद्याशब्दव्यपदेशं विद्यांचाविद्यांच यस्तद्वेदोभयं०९० इत्यादौ साधुत्तत्वात्। इत्याशंक्य त्वाहि।
भूता विद्यातारकाद्या तारकं परं ब्रह्म श्रीरामाख्यं आद्यं श्रेष्ठतया निरूपणीयत्वेन प्राप्तं यस्याः सा तथा उपनिष
द्विद्यात्मिकेत्यर्थः पुनः किं० विपापा विगतं पापं अज्ञानं यस्याः सा तथा अथ तस्याः पापोपशामकत्वे दृष्टांत
माह। नोष्णारुक्समिति। नितरां वासो यस्मिन्। शीतलकृष्णाया घुपस्कृतं गृहं यत्र यस्मिन्। उष्णा रुक्संतापम
॥कातापघ्नी तारकाद्या विपापा त्रेधा विद्या नोष्णारुक्संनिवासे॥ सेवा निस्संरुष्णानोद्या विधा त्रैपापा विद्याकारताघ्नी पि
वनं नास्ति तद्वद्दार्थपरिशीलनेन त्रिविधतापोन्मूलनमित्यर्थः। आध्यात्मिकाधिदैविकाधिभौतिकल
क्षणं तापत्रयं तन्नाशकमित्यर्थः। कृष्णपक्षे तु आद्ये कृष्णभक्तिः साहु कृते व विद्या अद्यान स्नाश
कत्वीत्याह। विद्यात्रे अनुष्ठात्रे अर्जुनाय श्रमणे वा कृष्णेनोद्याने संसेवा पापाविद्याकारताघ्नी भवति
कृष्णेन नोद्याप्रेर्यमाणा निस्संसेया अनन्यभक्तिः सा पापं दुःखं तन्मूलमविद्याकारोः ज्ञानं तदुभयम
पि नाशयति। तदुक्तं भगवद्गीतासु। भक्त्या त्वनन्यया शक्य अहमेवंविधोर्जुन॥ ज्ञातुं दृष्टुं च तत्त्वेन प्रवेष्टुं

[illegible]

नरंतप॥ इति अनन्यभक्तिरेव। कृष्णसाक्षात्कारे निमित्तमिति सदृष्टांतमाह। किंभूता सेवा। पताका। पताके। वपताका। [illegible] कांक्षित

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

का०स० अथ प्रथमं माधोपरमात्समक्षं स्थातुं न शक्नोतीति तस्य स्वरूपानुसंधानेन मायायास्तिरस्कार इत्युक्तं। त
त्रास स्थाने महानायासः श्रीरामसेवयातु विधा प्राप्तिस्तथा तत्कालमेवाज्ञाननिरास इति समाक्ष
।३।। रेंद्रवज्रयाह। श्रीरामेति वेत्यथवा स पुमान् धीरः येन अनिशं श्रीरामतः मध्यं अतो दि श्रीरामतो निमित्तभ
तात् मध्यं मध्ये अवभासमानं प्रपंचाख्यं अतो दि। नाशितं स एव धीर इत्यर्थः। किंभूतात् श्रीरामतः व
रयवतीत्वात्। वशं नेतुं समर्थं वरयं रूपं न इती जानकी तस्या वुरात् भर्तुरित्यर्थः। रामपक्षे एतद्व्याख्यानं।
।।श्रीरामतो मध्यमतो दियेन धीरोऽनिशं वरस्यवतीवराहा।। द्वारावतिवरस्य वशं निरोधी नयेदितो मध्यमतो मराश्रीः।।५।।
कृष्णपक्षे तु निरोधी पुमान् मध्यं चिद्ब्रूधिस्वरूपं मनः इतः प्रपंचात् द्वारावतीवरस्य वशं नयेत्। वायुनिरोधी इंद्रि
यनिरोधी वा पुमान् द्वारावत्याः वश्यः तत्रासक्तः कृष्णास्तत्र वशं नयेत्। योगेन वा वैराग्येण वा चित्तं निरुध्य।
श्रीकृष्ण एव वश्यं नयेदित्यर्थः। तेन किं भवतीत्याह। अतः अस्मादुपायात् श्रीमोसितलक्ष्मीः अभरास्थि रा ।।राम।।
भवति अन्यथा निरोधवानपि विघ्नैरभिभूयत इत्यर्थः।। उक्तं च।। तथा तन न ते माधव ताकाः क्वचिद्भ्रश्यंति मा ।।३।।
र्गादित्यादि।।५।। श्री जगदंबायै नमः।। श्रीजगदंबिकायै नमो नमस्तेस्तु सहस्रकृत्वः।। श्री वगलायै नमः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

तत्र विश्वामित्रः स्वयज्ञसंरक्षणार्थं रामं याचितुं दशरथं प्रत्यगात् इति विषमाक्षरयारथो ज्ञतयाद्य । कौशिके ति
यः क्षरअ तिं हितनयस्वं कौशिके भददात् । क्षेरेषु सर्वेषु भूतेषु ब्रतमभीप्सितं पूरणयेन तथाविधो दशरथः हि
द्वयोस्तनययोः समाज्ञारो हितनयं तदेव स्वं धनं कौशिके विश्वामित्रे भददात् । दत्तवान् । ननु प्राणादपि प्रि
यतमं पुत्रं केन निर्बंधेन दत्तमित्याह । किंभूते विश्वामित्रे । त्रितपसि । त्रिः प्रकारकं त्रिगुणात्मकं प्रसा
दक्षोभसमर्थं तपो यस्य स तथा तस्मिन् किंभूतं हितनं । आतुरं । पित्रो वीयोगादित्यर्थः ॥ कृष्णापक्षेतु
॥ कौशिके त्रितपसि क्षरद्व्रती यो ददाहितनयस्वमातुरं ॥ रंतुमास्वयनत्तहि द्वादयो तीव्ररक्ष
सिपतत्रिकौशिकौ ॥ ६ ॥
श्रीशुकः परीक्षितं प्रति वक्ष्यमाणं कृष्णोद्देशमनुवदति । भो आस्वनेये । आसमंतात् सुष्टु भयनं ग
तिः परमार्थरतियस्य तथाविधः परीक्षितत्तहितू । कृष्णः तीव्ररक्षसिपतना ख्ये तथा पतत्रिके शि
कौ पतत्री पक्षी बकासुरः केशिडयरूपौ दैत्यः तयोः कृपाधियं शरीरं तस्मिन् आदयोस्ति आसम
ताद्द्या कृपाय स्य स तथा । पूतना बककेशिशरीराणि रूपयेवभतारयहित्यर्थः किं कर्तुं रंतुं क्रीडंक

।श्लो०का०स अथ विश्वामित्रेण सह रामं प्रस्थितमाकर्ण्य राक्षसास्ताडुकां प्रेषयामासुरित्याह। भो लंबाधरोरु संक्ष
रंयाहि। अधरश्च ऊरूश्च अधरोर्व्यः लंबा ३ अधरोर्व्यो यस्याः सा लंबाधरोरूः तस्याः संबोधनं तथा किंभ
॥४॥ तेत्रयलंबनसित्रये लोकत्रये लंबा नासिका यस्याः सा विधेत्वं क्षरं नाशय एं मानुषदेहं रामं प्रतियाहि।
आदेरवीप्सेति द्विरुक्तिः। किंभूता त्वं। आगताज्ञा आगता प्राप्ता आज्ञा रावणानुज्ञा यया सा तथा। पा हि १

॥लंबाधरोरुत्रयलंबनासे त्वं याहि क्षर मागताज्ञा॥ ज्ञातागमा रक्ष
॥ ह्रियाह्रियात्वं सेनाबलं यत्र रुरोध बालं॥ ८ ॥ श्रीबगलायै नमः॥

॥राम॥
कृष्णपक्षे तु। श्रीकृष्णागोकुलस्थितमाकर्ण्य कंसः पूतनां आज्ञापयति। त्वं याहि बलं पुरुषार्थं रिसत्रयं कु ॥४॥
त्रेसाड। यत्र सेना बालं रुरोध इनेन नंदेन सह वर्त्तमानो सेनाय यशोदा बालं कृष्णं रुरोध रुध्या आच्छाद्य
स्थिमवती तत्रेत्यर्थः कुतएतावंतम विश्वासं कृतवती साह। इति निश्चये। न ज्ञाता गमा ज्ञात आगमो
यया सा कोपि यालाघातार्थं आयास्यतीति संभावयंतीत्यर्थः॥ ८ ॥ श्रीबगलायै नमो नम इति॥ ५

(८)

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अथताडकायासमं सूर्पनिखापि समागताइत्याह। लंकायनातयासाकं नित्यागमाभूत्। लंकामयनंगतिर्यस्याः सा सूर्पनखा तयाताडकयासाकंनिसर्गमाभूत् निसर्गम्ऽतीति निसर्गमापर्यटनासक्ताभूदित्यर्थः किंभूता। अनुभयमानुकारानुभः वैरितोऽनुभः स्वतः प्रष्टितएवंविधोयोयमः कृतांतः तदनुकारोयस्याः सानिःकृपेत्यर्थः। किंभूताधवाराःधवविषयिणीआरायस्याः सातथारामंभर्त्तारिमपेक्षमाणा॥श्रीकृष्णापक्षेतु। याआगत्यका

॥लंकायनानिसर्गमाधवारासाकंतयानुभयमानुकारा॥राकानुमायभ्रुया

॥तकंसारावाधमागत्यनिनायकालं॥८॥श्री॥व॥ग॥ला॥यै॥न॥मः॥

लंनिनाय। रावप्रियाः रावाः कथ्यादाः तेषधमावाकधातिनी आगसगोकुलं प्राप्यस्वग्रासकं कृष्णं निनाय प्रापवसी। ननु राक्षसीगोकुलांतर्गतिस्तत्रस्थैः किंपर्वनिषेधिताइत्याह। यद्युतः राकानुमा राका पूर्णिमातयानुमीयते साप्रथमंराकावदतिसुंदरंरूपंधतवतीत दाक्षिण्येनकेनापिगरेडोंतरानमनेन्मक्षिसा। ततोनत्विति निधारिणेयातकं साया तोंतारितः कंसोयस्याः सा तथापुनः कंसेननदृष्टा। कृष्णागतस्तासतीवि ॥८॥ श्रीकृष्ण

॥८॥ [illegible]

रा॰कृ॰का॰स॰ अथ विश्वामित्रस्य यागव्यवस्थामनुष्टुभाह। गाधिजो विश्वामित्रः तस्याध्वरो यागस्तत्र वैरं येषां ते खरदूषणादयस्ते अती
ताः रामेण ते हताः संतो देहादिप्रपंचमिति क्रम्य गता इत्यर्थः। किंभूताः राक्षसाः रक्षा रावणेन कृत्वा मताः स्वसंमान
॥५॥ ने प्रसिद्धाः। कृष्णपक्षे तु। पूतनावधमाकर्ण्य कंसेन अन्ये बकतृणावर्तादयः प्रेषिताः इत्याह। तामताक्षरताती

॥गाधिजाध्वरवैराये तेतीता रक्षसामताः॥ तामसा
॥क्षरतातीते येरावैरध्वजाधिगाः॥९॥ श्री राम॥

॥राम॥

ते कृष्णासतियेरावैः प्रेषिताः दैत्याः ते अध्वजाधिगाः आसंन्। तामसा उंकारेणाव संमता दुःखभायाक्षरता ॥५॥
प्रपंचात्मकतातत्तोप्यतीते परब्रह्मरूपे कृष्णे सति ये दैत्याः रावैः कंसनिर्देशशब्दै आगतास्ते अध्वजाधिगाः
गोकुलमार्गयाने यातायआधिः मानसी व्यथा तां गच्छंतः प्राप्ताः अहो गोकुलं गत्वा प्रपंचातीते कृष्णे अस्माभिः

[illegible]

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अथमुनिभिः केवलंरामार्पणंबुध्वा कृतयोगस्यप्रशंसामाह। देवेरघुनाथे दयारूपाप्रीतिस्तावदेव संभवतीतिया। वधागोक्रियमाणे अभ्यासनास्वर्गादिभोगप्रा स्यो इच्छाराहित्यंतस्मात् फलराहित्येनयोगःसः रामप्रीतयेभ वतीत्यर्थः। कृष्णापक्षेतु। कृष्णोपरब्रह्मरूपेतामधारयंतोदेवाः पुनः पुनः परामर्शंचक्रुरित्याह। यायादेवदेवता कृष्णाम् तिर्विदैगेयाउपनिषद्विभागेगातुंनिरूपयितुंयोग्या। ननुसाक्षात्कारंकर्तुं अथवान्येन निरूपयितुंनशक्य

॥ तावदेवदया देवेयोगेयावदवासना ॥
॥ नासवादवयोगेयावेदयारवदेवता ॥ १० ॥

प तइत्याह। नासवादिति। असुरूसंबंधि आसवप्राणात्मकं शरीरं। अवेत्युपसर्गः। अलक्षणत्वद्योतकः। तथाचा वलक्षणामनुष्यदेहात्स्रकाशात् नातिनिरूपयितुंशक्यते। एवंप्रथमं तस्यनिरूपणासंभवेतस्यज्ञाननमस्माभि रसंभावितमेवेत्यर्थः॥ कृष्णापक्षेएतद्व्याख्यानं स्थिरं ज्ञानंतुसंतः स्फुधियः ॥ १० ॥ श्रीवाग्लक्ष्म्यै नमः ॥ ५

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

।·रु·कास· अथस्वयंवरदर्शनार्थं कौशिकेन सह जनकगृहं प्रतिगतो रामस्तत्र किं कृतवानित्याह। अन्ये श्रोतः अनेन रामेण सभा शि

।६॥ कुशिकाः रोः सह चापं भग्नं सभासु राजसभासु स्थिता सुशिकावदृढा जानकी विषयिणी आशायेषां वे

शिकाशाः राजानस्तैः सह चापं भग्नं न केवलं चापं भग्नं राजानोपि भग्नाः। भग्नमनोरथाः कृता इत्यर्थः। न

न्वीश्वरस्य चापं किमित्यनेन भग्नमित्याह। कीनाशतानद्धरुषा। कीनाशस्य भावः कीनाशता यमस्वरूप

तालया आनद्धः अभिनिविष्टो रावणस्तस्य रुषा कोपेन। प्राचीनवैरानुबंध निमित्तेन। अथवा पर्वधनु

॥ समास्वयं भग्नमनेन चापं कीनाशतानद्धरुषः शिकाः रोः॥ १३॥

॥ शौका शिषारुद्धनताशनाकीपंचाननेभग्नभयेस्वभासः॥ १३॥ ॥राम

रुद्धुं प्रसक्तो रावणः धनुषा धः पातीतः न ततः परं तु न त इति रुषा कोपेनेत्यर्थः। कृष्णापक्षे तु। गोवर्ध ॥६॥

नोद्धरणे इडोलाघवं प्राप्त इत्याह। पंचाननेन सिंहेन कृष्णे स्वभासः स्वप्रतापः भग्नभये निशंकेयागंका

रयितुं प्रवृत्ते सति शौका शिषा नताशनाकी दृष्टुः। शोकस्य गोवर्धनेस्या शिषा अभीष्टपूरणेन रु

द्धः रोषं प्रापिताः अत एव नता भग्नाशाः इंद्रो येणास्य स तथा विधो नाकीस्वर्गाधिपो

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

11

अथस्वयंवरार्थमागतानां राज्ञामविज्ञानेवर्णमन्नाह।यांअक्षरमामसीतांनलोकेनवेदअक्षरमविच्युतं
भामसोभाग्यंयस्यासाअक्षरभामम्भीसाचासोसीताचतांन आनानीत्यर्थः।यः अविवादेविष्णुजि
तेकातारका।विष्णुनारामचंद्रेणजितंविष्णुजितंतस्मिन्विष्णुजिते।अविवादेसर्वसंमतेस
तिकातारकातारकासंकाश्यतीति।तारकासंबंधस्तुचंद्रंविनाऽन्येनसहनभवतिप्रकृति
रामचंद्रेणसहसीतैवतारकासंभाव्यमहीतिनान्येत्यर्थः।कृष्णपक्षेतु।गोकुलोपरिस्थ

॥नवेद्याअक्षरभामसीतांकातारकाविष्णुजितेविवादे॥श्री॥
॥देवाविते विष्णुविकारताकातांसीमभारक्षमयादवेन॥१२॥श्री

सी ... किंचलती ... ॥ मभारक्षमयादवेन देवाऽविते विष्णुविकारताकातांवेसीत्यध्या
हारः।सीम्नोभारः सीमभारः गिरिर्मर्यादा यस्याः भारक्षमश्चासौयादवश्च तेनरोन्नत्या
अविते रक्षितेगोकुले।जिष्णो।रिंद्रस्य ... रिल्ला वर्षणा दिव्योकारतानकापीत्यर्थः
॥१२श्री ॥ ॥ ॥ श्रीवक्रतुंडायेनमः श्रीगुरुचरणेभ्यनमः श्री ॥ रा ॥ म ॥

(११)

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अथधनुषीभग्नेसतिजानक्यारामोरक्त इत्याह।तीव्रेति।तीव्राः गावः किरणा यस्य एवंविधस्यातीव्रगोः। सूर्यस्यअन्वयंवंशंत्रायंतेअन्वयत्राः।सूर्यवंशाभिमानरक्षकादिलीपस्तत्तेष्वार्यश्रेष्ठः सूर्यवंशा लंकरणीरामःवैदेहीमनसोमतः।जानक्यामनःपूर्वंष्टतः।नतुधनुपणनिर्बंधेनेत्यर्थः।।कृष्णाप

।।तीव्रगोऽन्वयत्रार्योवैदेहीमनसोमतः।।
।।तमसोनमहीदेवैर्योऽत्रायन्वरगोव्रती।।१३।।

क्षेतु।ब्रंह्मसत्रंप्रतिगतःकृष्णास्तैर्नमानितइतिअतआह।अयमन्वरगोव्रतीकृष्णः।अत्रब्रह्मसत्रेअ यन्प्राप्तः।वराःभाग्यशालिन्योगावः एवव्रतंपरिपास्यत्वेनोपस्थितंयस्यासौकृष्णः।तमसः अज्ञा नोन्नमानित इत्यस्याहारः।।१३।।श्रीरामजयरामजयजयरामरघुपतिराघवराजाराम।।१३।।

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अथज्ञानव्याः पारमार्थिकं स्वरूपं वर्णयन्नाह। साधारा मा अवततार। आधारेण विष्णुना सह ल
क्ष्मीः अवतारं चक्रे। साकायापप्रसदनं वेद। पत्रवेव सदनं अधिरासस्छलं वेद ज्ञातवती। अनेन
लक्ष्म्याः पूर्णावतार इति सूचितं। अथवा पद्मं विष्णोः चरणकमलं तदेव सदनं विश्राम स्थलं जा

॥ वेदयापद्मसदनं साधारावततार मा ॥
॥ मारनातवराधासानंदसप्रपयादवे ॥ १४ ॥

नाति। कृष्णपक्षे तु। अथ कापि गोपिकानंदं प्रति राधायाः पेश्रन्यं वदति। भो सखपा। गरुडाधीशानंद
सातवराधासेति विदितवृत्तांतेति सूचितं। तथायादवे कृष्णो मारतामदनरूपता इत्येवं समाचारास्ति
। अनेन कृष्णास्य वयः संबंधि वर्णितो भवति ॥ १४ ॥ श्री ॥ व ॥ ग ॥ रा ॥ ये ॥ ने ॥ मः ॥ ॥

13

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

रा॰कृ॰का॰स नृपो ऽ सवः रौवतो हननेअरोधी। नृपस्यगतस्य दशरथस्यो ऽसवोयस्मा ऽसयोरामः शिवस्यपक्षपाती
तिरौवः परशुरामः तस्माच्छैवतः। हनने कोपाविर्भावेपि अरोधी नरोधं प्राप्तवान्। आकुंठित शक्तिरा ॥८॥
सीत् इत्यर्थः। विमानस्थितेषु देवेषु परस्य ऽसु स ऽसु। कृष्णपक्षेतु। अथ कृष्णस्वरूपं धेनुकावधं चाह।

॥ रौवतो हननेरोधीयोवेदेषु नृपो ऽसवः ॥
॥ व ऽसपो नृषुवेदे योधीरोनेन हतोवरौः ॥१५॥

॥राम॥
॥८॥

यः वेदेस्तिवेदेषुप्रतिपादितोस्तिसः नृषुव ऽसपोभूत्। अनेनवत्सयेन कृष्णेन धीरो धेनुकः अव
रौः स्वजातीयैरन्यैः सह हतो मारित इत्यर्थः ॥१५॥ श्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वत्यैनमः

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अथपरशुरामः रामंप्रतिक्रोधंवदति। भोक्षरमेपिनाकेत्वंनगोपगोऽसि। यद्यपित्वया जीर्णंधनुर्भग्नंतथापि ममेदानींधनुषिनगस्यपर्वतस्योपसमीपेगच्छतीतिनगोपगः पाषाणस्तन्नु त्वम्यसि। मदीयधनुषोति गुरुत्वेननिश्चेष्टोभवतीत्यर्थः। एवमेतादृशेत्वयिजनकेनयत्कान्यादानंकृतंतदप्ययुक्तमित्याह। धर्मधनेनकन्यालक्षणेनयाद्दानंसअनायः अजनोभदानपात्रं। एवंअदानयाअत्वयियद्दानंकृतंस

॥नगोपगोसिक्षरमेपिनाकेनायोजनेधर्मधनेनदानं॥ श्री॥
॥नंदाननेधर्मधनेजयोनाकेनापिमेरक्षसिगोपगोनः॥१६॥

अनायः। नयोनीतिस्तत्संबंधीनायः ननायः अनायः अनीतिरित्यर्थः। कृष्णपक्षेतु। देसवधंदृष्ट्वा नंदः कृष्णंस्तौति। भोकृष्णत्वंनंदाननेनासि। नंदएवआननंमुखंयोयस्मिन्गोकुलेतस्मिन्नासि पुरुषःपरमात्माअसिवालत्वात्। अतएवधर्मधनंजन्मांतरीयंधर्मैरर्जितंतथाअस्माकंजयोपि

श्रीनगोपगोसि॥१६॥ श्रीगोपा० नगोपगोन्नैः॥

(25)

रा·कृ·का·स· अथरामंराज्याधिकारिणं दृष्ट्वाकैकेयीसपत्निभावमदर्शयदित्याह। ततानेति। आमस्चनाभयरिप
॥१॥ कृवचनातथाविधासुंदराक्षीकैकेयीयदापराज्यप्राप्तयेरामनिर्वंधूकारणंततानविस्तारयामा
स। स्वपुत्रायराज्यंदेयमितिदशरथायनिर्बंधंचकारेत्यर्थः। आमस्चनेतिपदेननेदंमात्रकृत्यमिति
सूचितम्। अथकथंरामततानेत्याह। कृचाइमेनकृचादीष्छा। इमेरामादयःपदयोग्यानभवंति। अथ

॥ततानरामप्रमदायदापनेमेरुचामस्चनसंदराक्षी॥
॥क्षीरादसंनस्यमचारुमेनेयदापदामप्रमदानतातः॥१७॥

तस्याः किंकौकिकंभयंनासीदित्याह। प्रमदेति। प्रकृष्टोमदोगर्वोयस्याः सातथा। अथकृष्णपक्षेतु। ॥राम॥
कदाचिदपिकृष्णानदधिभांडेदुग्धेदुग्धनाशेचजातेसतियशोदायाःविभ्रमोभूदित्याह। प्रमदायय ॥१॥
शोदाक्षिरात्सकाशात्जसंप्राणमपिस्वकीयंनमेनेयथाक्षीरममातातथाप्राणमाभूदित्यर्थः। अ
ति थकृष्णावंधनार्थयद्दामआपप्रापतदचारुकार्यंममंनभवतीमेने। अतःदामप्रदानहेतोर्नतानेत्रापरिश्रां

॥ततान॥ (margin)
मू. ९१ (margin)

(18)

अथ वनेवासार्थं रामे प्रस्थिते अहल्योद्धरणप्रसंगमाह। तामिति मत्तस्सुत्रामा। तां मितः प्राप्तः
।मत्तः काममोहितः सुत्रामा इंद्रः तां प्रसिद्धामहल्यां प्रतिगतः। तया एष सुत्रामा इंद्रः शापाद्विगा
नतां इतः प्राप्तः गौतमकृतात् शापात् द्विनागतां सहस्रभगत्वादिलक्षणां प्राप्तः। कृष्णपक्षे तु। पूर्व
श्लोके यशोदया दाम्ना बद्ध इति निरूपितः। तत्र यमलार्जुनोन्मूलनप्रसंगमाह। तामभ्यवस्थां

॥तामितोमत्तसुत्रामा शापादेषविगानताम्॥ श्री॥
॥तां नगाविषदे पाशामात्रासुत्तमतो मिता॥ १८॥

अनुभवन् नगात् विषदे। कृष्णोसति यशोदामात्रा आपाशात् तथा उत्तमः मिताभूत्। नगच्छते नगो स्था
वरो पृक्षो यमलार्जुनौ ताभ्यां अविषां अमृतं मोक्षं स्तात्प्रदे कृष्णे सति यशोदामात्रासुदधि
दुग्धाधिविषमं घुअनिर्बंधा सती उत्तमः अलौकिकभक्तिः कृष्णात् मिता समर्यादाभूत्॥ १८॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

खा
रा०रु०का०स अथश्रूर्पनखायाः नासिकानिकृत्तनं कृतमिति शापिनीप्छंदमाह। नासावधेति। सूर्पनखाताव न्ना
सावधाषत्रयास्ति। नासानासिकातस्या अवधं विगानं छेदविलक्षणं तत्रया निर्लज्जास्ति। लक्ष्म
॥१९॥ णस्तु आज्ञा विनोदी। आज्ञया रामाज्ञया विनोदी यस्यास्तीति विनोदी। तथा धीरः। धीरोदात्तः। श्रीरामनु
स्यासूर्पनखाकृत तया उपालंभेन विगीस्या। अकीर्तिख्यापनेन सम्मतो भूतु। अथ कृष्णपक्षेतु। नारद
शापादुन्मोचिताभ्यां कुबेरपुत्राभ्यां स्तुतः श्रीकृष्णं स्तोप्रति स्वरूपमाह। अहं विधातः ज्ञातस्यागीज्ञा

॥ नासावधाऽपत्रपाज्ञाविनोदी धीरोनुस्यासस्मितो घाविगीस्या॥
॥ स्यागीविधातोस्मिसत्यानुरोधी दीनो विज्ञा पात्रपघावसाना ॥१९॥

नभ्रदोस्मि तथा सत्यानुरोधी सर्वपरंब्रह्म तत्रानुरोधोऽस्यारान्तिम स्यसतथा। लोकस्तु दीनः विषय ॥राम॥
सुखासक्तोस्ति। अविज्ञा अविद्या रूपापात्रपाघावसानं। पात्रं ज्ञानपात्रं मद्भक्तस्तस्य पद्यापद्धतिः ॥१०॥
ज्ञानमार्ग निष्ठत्वं तेनैवावसानं नाशो यस्याः सा तथोक्ता एवं सति शाप निर्मुक्तिः क्रियतीत्यर्थः॥
॥१९॥

18

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अथ पंचवटीवने सपरिग्रहे रामे कृताधिवासे सति किंचिदपूर्वं ज्ञातमित्याह। संभावितमिति। भिक्षुः संभा
वितमिरमगात्। भिक्षुः रूपधरो रावणः संभावितं पूर्णं निर्णयिकत्वेन ज्ञातं आगारं पंचवटीस्थकं अगात्। स्वनघा
जवंशाजाताधिः सन् आप। कृतरामनघः स्ववपुः निःपापः एवंविधो ऽजवंशो ब्रह्मवंशो रावणः यतो गतः आधि।
श्रियं तां यस्य जानकीं दृष्ट्वा विश्रियं तः आप जानकीं प्राप निःपापवंशोऽप्रभोपेतादृशं निंद्यं कर्माकरोदित्याश्चर्यादि

॥संभावितंभिक्षुरगादगारंयाताधिरापस्वनघाजवंशः॥श्री॥
॥रावंजघानस्वपराधितायारंगादगारक्षुभितंविभासं॥२०॥

तिसूचितं॥ अथ कृष्णपक्षेतु। पूर्वोपिक्रीतः कृष्णः रंगात् रंगस्थानात् सकाशात् यं चिंतया पूर्वमेवगतप्राणं कं
सं जघान किंभूतं। अगारं। क्षुभितं। अगारं राजकीयपरिवारः तस्मिन् क्षुभितं सक्रोधं। एष चाणूरघातिकृ
ष्णः वह्निः कथं न निःसारइतु इति किंभूतं विभासं विच्छायं। स योमृत्युचिन्हपुतं अथ कस्माद्धेतो जघानेत्याह॥
ता अपराधितायाः अपराधोभावः अपराधितो रामपराधिता तस्यास्तथा। पितृनिर्बंधात् अग्रज हनन पूतनादिकूटस्था

नाट्यमानमात्रसत्ता स्तित्तमहि ॥२०॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥रा॰म॰रु॰का॰ अथमृगयापरारक्तस्यरामस्यज्ञानकीमपश्यतोनिर्वेदमाह। तयेति। तयामागतंतयाज्ञानक्यामेतिधिक् मृषैवग
॥३३॥ तंनिःक्रांतं। अथसास्वतोनगतावत्काल्कारेणभीताभविष्यतीति आह। किंभूतयातया। अतिसाररवनया। उ
च्चैराक्रोशमाणयापिएवंतस्यांगतायांपिनाकेलोकापवादइतिभयंजातंपिनाकपुरुषार्थसाधनेलोकापवाद
इतिभयं। अज्ञानेनमृगपृष्ठतोधावनंस्त्रीहानिश्चैति। अपवादद्वयंजातमित्यर्थः। अथकृष्णपक्षेतु। कंसहननापु

॥तयातितारस्वनयागतंमालोकापवादइतिभयंपिनाके॥
॥केनापियंतद्दिदवापकालोमातंगयानस्वरतातियातः॥२९॥

र्वंरंगमांडुायंकंसंकेनापिप्रकारेणकालः कृतांतोयमः कृष्णः ननुपरब्रह्मस्वरूपस्यकृष्णस्यकृष्णाद्वेषः कथमिति ॥राम॰
आह। किंभूतःकालःतद्धितु। तदुपस्थितंकंसंनिबधनंवेतीतितद्धितु। अथसःकः प्रकारः तथाहि किंभूतःका ॥३३॥
लः। मातंगयानस्वरितातियातः मातंगःकुवलयापीडस्तस्ययानंधावनंस्वरश्चतद्याक्रोशस्तमितिलंघ्यया
तः। कुवलयापीडंक्रोशंतंमारयित्वारंगंप्राप्तइत्यर्थः। कृष्णपक्षेएतत्॥२९॥ श्रीबगलायैनमः॥ श्रीगुरुभ्यः

20

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अथ स्मस्य पुनर्ज्ञानिकीं प्रति निर्वेदोक्तिमाह। शाव इति। भोऽज्ञानकीअविद्या अज्ञानेन मया सह पंचावटीनर्मनि रोच तेबायेन खंगतासि। इत्यर्थः। अथ तदेवाज्ञानं प्रकटयन्नाह। शावे शावप्रियेराज्ञस्मे चित्रकुरंगमात्कामन्तीति मया मृगमज्ञानतामयेत्यर्थः। कृष्णपक्षे तु। कृष्णस्य सामर्थ्यंकं सहुननात्सर्वमेव प्रकटीभूतमित्यर्थः। यः वातेवा

चलो त्याभृते देयेतृणावर्त्ते अन्चरः अभूत् तथा कामागरंकुत्रचित् भ्यासिवेरा। कामापूतना। तेस्याः गरं विषं

॥ शावेविद्या चित्रकुरंगमात्कापंचावटीनर्मनरोचतेवा॥श्री॥
॥ वातेन्चरोनर्मनटीवच्चापं कामागरंकुत्रचिद्याविवेरा॥२२॥

नवक्रीडामात्रमिव कुत्रचिद्याविवेरा न कृष्णो भनेनेनवाल्येमृतावंतं पुरुषार्थं कृतवान्। किंपुनर्यौवनइतिसूचित। एवमेतदुभयस्य दृष्टांतमाह। नटीचापमिव नटीनर्त्तकीचापं भ्रूभंगमात्रं दर्शयतितद्दित्यर्थः॥२२॥श्रीकालिकायैनमः॥ वस्त्रं नाधान्नसोस्यातामध्येयोंनुष्टुभिरव्यातं॥१॥ इतिवक्रो॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

मरु॰का॰स॰ अथजानकीं स्कंधे गृहीत्वा सत्वरं निर्गतस्य जटायुना साकं संगोभूदिति रथोद्धतयाह॥ नेहु॥
१९२॥ चाक्षिपसीति। जटायुः रावणं प्रतिवदति॥ भोस्चमतमत्त इयं मालिनी दूयते स्चमत्तं

॥श्री॥ नेहु च्चाक्षिपक्षिपक्षिकंधरामालिनीस्चमतमत्त दूयते॥
॥श्री॥ तेयदूत्तमतमस्चिनीलिमाराधकंक्षिपक्षिपक्षिचाहुने॥२३॥

॥राम॥
स्चाग्रहस्तेन मत्तः उन्मत्तः स्वग्राहमेव करोषि परकीयवयविचारं क्षणोऽपि असावधान ॥१९३॥
त्वादित्यर्थः॥ मालिनी अतिसुकुमारा जानकी दूयते क्लेशं प्राप्नोति॥ किंभूता पक्षिकंध

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

रा॥ पक्षिणि स्वपक्ष्याति नीमयिकं धरा मान्या यस्यास्सा तां॥ इ उम स्थानेन क्षिपसि वान
मुं॥ चति ग्यातर्हि संग्रामेण मोक्षयिष्यामीति तात्पर्यं॥ अथ कृष्णोपक्षेतु॥ कंस वधे कृते
उद्धवाक्रूरादयः कृष्णं स्तुवंति॥ भोय इत्तमतम स्विनी किमाराधकं नीकिम्मेव आरा
धयति नीकिं नाराधकस्त्वं मे घेदं नीकादिषु॥ नीकत्वम वक्रोमस्य स्वनीकिमाराधकं
पुरुषं तेपक्षि वाइने क्षिपसि॥ यदेषु उत्तम श्रेष्ठतमन्वदनु स्मृति कुर्वाणं पुरुषं तेपक्षि
वाइनं गरुडस्तस्मिन् क्षिपसि भा रो उयासि ते गरुडारूढं कृत्वा वैकुंठप्रति नेयसीत्यर्थः॥
एवमपरोक्ष भावनस्य एतत्फलं कंसस्य श्रीमत्साक्षात्कारोत्तस्तस्य मुक्तिरित्यत्र किंचिन्न
मित्यर्थः॥ २३॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

२३

रा·कृ·का·स· ततोजटायुर्वचनात् जानकीशुद्धिं लब्ध्वा दक्षिणां तश्चलितस्य रामस्यावस्थामाह।। वनांतेति। स रा
।।६३।। मः योषामृते वनांतयानस्वणुवेदनासु अरण्यगता विरोधी अभूत्। योषां जानकीं विना वनांतेषु यानं
परिभ्रमणं तत्र महान् क्लेशः प्राप्तावपि स कृतरामणु वेदनासु विवेकेन लक्ष्मणकृतेन चंद्रेयं क्लेशो पुजा
तेषु सत्सु अरण्यगताः वनराः अविराधिनो मित्राणि यस्य स तथा स्त्री वेदनासु उद्भूता सुवानरैः स

।। वनांतयानस्वणुवेदनासु योषामृतेरण्यगताविरोधी।। श्री।।
।। धीरोविताऽगण्यरलेभ्रषायोस्वनादवेणुस्वनयातनोऽव।। २४।।

हसस्यं य ज्ञातं। तेन विश्रांतिरभूदित्यर्थः।। कृष्णपक्षे तु। कृष्णं गोकुलं विहाय मथुरां गते सति वि ।।राम
रहखिन्ना गोप्यो मिथः प्रोचुरित्याह। भो गोप्यः अरण्यरते धीरः वः अविता इति मृषा गणयितुं संभा ।।६३
वयितुं योग्यं न गण्यं मगण्यं अश्लाघ्यं कुब्जायाः स उरतं तत्र धीरः निर्लज्जत्वेन रतः श्रीकृष्णः वः अ
भविता पुनश्च गोकुलमागत्य रक्षिष्यतीति मृषा असत्यं तत्कुतः स नादवेणुस्वनयातनो किं न स्मरती त्यध्या
हारः। सत्कृष्णाद्रोमस्यासौ स नादो वेणुः तस्य स्वनस्तेन कृतां तयातनां दूरादेणुस्वनमाकर्ण्य यावत्कृष्णादर्शनं

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अथ पूर्वश्लोके अनुवेदनास्विति पदेन महति विरह दुःखे सति कथं मण्वी दैवेने त्याह। पंथा तोयरसा किंनु तोयोरसः स्वादुता यस्याः सा तोयरसा एवं विधा किं नास्ति अस्त्येवेत्यर्थः। तथावै इति निश्चयेन नियतेन नियतेता हनुतासेया किं नास्ति। अस्मिवमुभयथापि रामस्य विश्रांति विरह दुः

॥ किंनु तोयरसा पंथान सेवा नियते न वै ॥ श्री॥
॥ येन ते यन्निवासेन पायं सारयतो नु किं ॥ २५॥

खेध्यासीदित्यर्थः। अथ कृष्णपक्षे तु। गोप्यः उद्धवं परिहसंति किंनु वाध्यमित्यध्याहारः। कृष्णोपासन यानिः पापः त्वं कथं अस्मान् प्रतारयसीति सूचितं॥ २५॥ श्रीवगलायै नमः॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॰रु॰का॰स अथवालिना हृतदारः सुग्रीवः रामंशरणं यातः इत्याह ॥ स इति। सनतामपृडारामः ॥ स्येनस्च तेन नत
।३४॥ स्यनम्रस्य शरणंगतस्य भातपं संतापं डेत्तीति। तथाविधो रामः श्येन सुखेन स्वं तेन भार्यासजनित
सुखेन खंसुग्रीवं तेन विस्तारितवान्। नडिनः संपादितः आगछअपराओ येन तथा निरापराध
त्वेपिहृतभार्यमित्यर्थः। कृष्णपक्षेतु। उधवः गोपिकाः डाति कृष्णस्याश्रितपक्षया तं वदति सनेता।
निवंता कृष्णः। इहसरस्वतीतीरसंस्थानं दंसांकटे आपप्राप। तथा हि विनाशे स्वं जनं तत्तानसंगतः।

॥ सनतातपडातेनेस्वंश्येनाविहितागतं ॥ श्री ॥
॥ संगता हि विनाशे स्वं तेनेडापततानसः ॥ २६ ॥

॥राम॥
॥३४॥

प्राप्तोडिः सर्प्पः तस्यविनाशोकृते सति स्वं स्वकीयं जनं स्थितं गोकुलस्थितं ततान विस्तारयामा
सानंदनिधनशंकयामुमर्षं विस्तारितवान् सः किं भवति कृपेक्षयेंतीतिसचितं ॥ २६ ॥ श्रीराम

26

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अथवालिनं हत्वा सुग्रीवपत्नीममोचयदित्याह। कपीति। सरामः अनुनयेन प्रीयां कपितालकविभागेनयो
षादोभूत्। कपिया कीलालाश्च तद्रक्षकास्तेषां विभागेन विच्छेदेन योषां ददालीति योषादः योषा सुग्री
वपत्नीं दत्तवान्। कृष्णपक्षे तु। गोपिकाः वदंति। स कृष्णः नयनीतिमार्गे नास्ति। नु इति वितर्के दोषो

॥कपितालकविभागेनयोषादोननुयेनसः॥श्री॥
॥सनयनुनु दोषायोनगेभाविकृतापिकः॥२७॥

स्ति दोषाणां दुःखानां आयः प्राप्तिर्यस्मात् स तथा। पुनरायास्यतीति चेन्न नगेभाविकृतापिकः। न
गेपर्वते भाविनिकृतावल्कीसदुकारशारवावातात्रपिकः पिकतुल्यः यथायमसंभावितार्थेति हृदि

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ २८ ॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

।·रु·का·स· अथांगदः रामंप्रतिवदति। भोरामतेसभाप्रकचिवर्णमालिकास्ति। प्ररूष्टायेकपयोवानरास्तेषांमा
॥१५॥ लायेविचित्रवर्णाः तेषांमालायस्यांसातथानानाविधवानरश्रेणीसंपन्ना। सानुअल्पकप्रसरंय
थाभवतितथाअल्पसंख्याकापरंतुअभ्रक्रकल्पितानास्ति। अभ्रेआकाशेमेघमंडलपर्यंतंवानास्ति।

॥तेसभाप्रकपिवर्णमालिकानाल्पिकप्रसरमभ्रकल्पिता॥
॥ताल्पिकभ्रमरसप्रकल्पिनाकालिमार्णवपिकप्रभासते॥२८॥

अनेनरक्षःपंक्तिषुआकाशप्रकल्पितास्तीत्यर्थः। कृष्णापक्षेतु। गोपिकास्तावदन्योपदेशेनपिकं
प्रतिवदंति। भोकालिमार्णवमालिव्यापिकसमुद्रकोकिलरूपधिताल्पिकभ्रमरसप्रकल्पनाभासते।
तल्पेभवंताल्पिकंसुरतंतस्यभ्रमःतत्रयोरसःसप्रभासते। स्वामसुरतप्रमेयवान्ररसःसएवखविभा

सतेनसाक्षात्।अस्मत्सुरतसौख्यंस्वर्गे
पिदुर्लभमित्यर्थः॥२८॥

॥राम॥
॥१५॥

२८

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अथरावणोयद्यपिसकलसैन्यसन्नाहउ।यानस्तितथापितत्रविलक्षणं नास्तीस्याद।रावण इति अक्रमातु
रंयथाभवत्तितथारावणेअक्षिपतनत्रपा नतेसति अल्पकभ्रमणं नभविष्यतिनक्रमः परस्त्रीहरणा
दिकः तेनआतुरंयथास्यात्तथाअक्षिपतनं रामस्य दृष्टिपातास्तेनयात्रपालज्जा तयारावणेनमेसतिप
र्याकुलतयाअल्पकमल्पंयद्भ्रमणं चित्तभ्रमः किं नभविष्यतिभ्रयान् चित्तभ्रमोभविष्यति। अहो

॥रावणेक्षिपतनत्रपानतेनाल्पकभ्रमणमक्रमातुरं॥रंतुमा
॥क्रमणमभ्रकल्पनातेनयात्रनतपक्षिणेवरा॥२९॥राम

वीरव्रतंअतिक्रम्यपापंकृतवतोममअयोनास्त्यवेतिलज्जया कृत्वाचित्तस्यैकत्रवस्थानंनभविष्यती
त्यर्थः। कृष्णपक्षेतु। उद्धवःगोपिकाः प्रतिवदति। भोगोप्यः तेन आक्रमणं दैत्यनिर्वहणादिकं तथा अभ्र
कल्पनामेघश्यामता वारंतुं क्रीडार्थमवकं विना तस्यानेन किमपिप्रयोजनं तेन कारणेन सा मेघःश्या
मतापात्रनपक्षिणेवरापात्रेनताःपात्रनताःपुरुषास्तेषां पक्षोयस्य तत्पक्षी तस्मै कृष्णायवरा कल्पि
ताभक्तानां गोचरत्वमित्यर्थः। तथाचभवतीनां ध्यानयोगेनैवकृतार्थत्वं मास्तीति सूचितं॥२९॥ ५९

३९

म.रू.का.स. अथ सीताशुद्धिर्मादिष्टो हनुमान् रामंप्रति विद्युन्मालया ह दैवेति। भये श्री रामलंकायानेलंकाप्र
१६॥ तिगमनशंकानास्ति। दैवयोगेसेवाख्यानं ज्ञातमस्ति देवसंबधी दैवः तस्मिन् तवयोगे.यासेवाबलं।
किंनास्ति। अतोलंकायागमेनखलुसेवायाएव सामर्थ्य इत्यर्थः। कृष्णपक्षेतु। पुनरुद्भवः कृष्णं स्तौ

॥ दैवेयोगेसेवादानं शंकानायेलंकायाने ॥श्री॥
॥ नेयाकालंयेनाकाशंनंदावासेगेयोवेदैः॥ ३० ॥

॥राम॥
ति। सः क्ष्मः नदावासेनंदव्रजेभभूत्। सः कः येनाकाशं नेयाकालं नेतुं संहर्तुं योग्योनेयः आसमंता ॥१६॥
त्यैकोनसह एवंविधमाशंकालोकारादिकमपिसंहर्तुंक्षमः तत्रभवतीनां संसारश्रमः किया
नित्यर्थः॥३०॥विद्युन्मालावृत्तस्योदाहरणं॥ मायानीतानीता वयामाधीरालोकालोकाधीराइति॥ २

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अथ ज्ञानम्याः शुद्धिं कृत्वापराद्धतोऽहनुमानू रामं प्रतिवदतीति । समाश्वास्या शालिन्याह ॥ शंके
ति । सानुकोऽमुग्नमिति केशं यथा भवति तथा नघांकुल्यांयां उद्यानेनेया । उद्याने क्रीडावनेने
तुं योग्यानेया तथा सीता कृत्रिमसरिदुपकंठे उद्याने ऽस्तीत्युक्तं ॥ अथ रावणस्य क्रीडावनं गंतुं
कथमवकाशं लब्धवानित्याह । यानेप्रयाणकाले अनुज्ञावकाशं यथा भवति तथा शंकानुज्ञा

॥ शंकावज्ञानुत्वमुज्ञावकाशं यानेनेष्यामुग्नमुज्ञाननेया ॥ श्री ॥ राम ॥

॥ यानेनुज्ञामुग्नमुघाननेया शंकावज्ञानुत्वनुज्ञावकाशं ॥ ३१ ॥ श्री ॥

नुत । श्रीमदनुज्ञालब्धावकाशत्वेन शंकावज्ञेनुदतीति शंकाराक्षसभयं तत्कृतावज्ञोज्जं [illegible]
नपालकादिकृता तदुभयमपि मया निकृत्तमित्यर्थः । कृष्णपक्षे तु । गोकुलात्परावृत्त उद्धवः कृष्णं
प्रतिवदति । भो कृष्ण उद्यानेनेया कापि गोपीनयांयानेतिष्ठतीत्यपूर्वे स्कंधोपरि धृत्वा । उद्यानं या प्रोषिता
तद्धितस्या अपि देवरादयः किं न संतीत्याह । अहं पुनरागमिष्यामि इति श्रीमदनुज्ञया लब्धावकाशं य
थास्यात्तथा दयितवरादीनां शंकाभयं तथा तत्कृतकाराष्वपि गणय्य प्राणावशेषा तिष्ठंति । एवं तयैक

याविनान्याः सर्वापि मया संबोधिता इत्युक्तं भवति ॥ ३१ ॥

र॰व॰स अथसमुद्रंनिर्गम्य कांतात्कोपिरामः॥ इत्युद्वानरकौतुकं द्रष्टुंसेतुबंधार्थमादिदेशेत्याह॥ वेति
३७॥ अथवासः रामः एकं चिद्वानरं पाथोनसेतवेआदिदेश। पाथः सामुद्रकाणामयनं यस्मिन्नूपाथो
यनः समुद्रः तस्यसेतवसेतुबंधायादिदेशआज्ञापयामास। परंद्विसीतायंयथाभवतितथा।

॥श्री॥३ वादिदेशद्विसीतायंयपाथोयनसेतवे॥
॥श्री॥३॥ वेतसेनयथोपायंयतोसीद्विशरैर्दिवा॥३२॥

द्वयोः सीतयोः समाहारोद्विसीतं तस्याः प्राप्तिः किंपुनरेकसीतालब्धिः। सीताद्वयलाभोभवि
ष्यतेउत्साहेनादिदेशेत्यर्थः। कृष्णपक्षेतु। कंसेहतेमातामहायदवः उग्रसेनायराज्यंदत्वास्वयं
तत्सैनपतिर्बभूवेत्यर्थः। स कृष्णः पथ्यवेनसेनयंता उपायं राजनीतिमतिक्रम्य वेतसेन

म [illegible] राम ॥१७॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अथराक्षसैः सह संग्रामोपस्थितो श्रीरामः हनुमत्प्रशंसामाह। वः इति युष्माकं मध्ये अरचितः
अह्निवा संग्रामोपायुजो मतः नरवीर्यस्मिन् तत्। अरचितास्मिन् रात्रौ इत्यर्थः। तथाऽनह्नि
दिवा वा संग्रामे उपस्थिते सति हनुमानेव सम्मतः रात्रौ दिवा वा मायाविभिः सह संग्रामे वा
पुत्र एव निर्वाहयिष्यति। इत्युक्तं भवति रूप्यापक्षे तु। के सादिहननेराज्यस्थापने वा क्ले

॥श्रीराम॥ वायुतो नुमतो नेमे संग्रामे रचितो न्हिवः॥ ॥
॥श्रीराम॥ वह्नितो विरमे ~~ग्रास~~ ग्रासमेनेतो मनुजो युवा॥३३॥

ष्णस्य किंचित्रं वर्णनीयमित्याह। यः विरमे ग्रासे सति वह्नितः वह्निनेव ग्रासं भक्ष्य त्वे नोपस्थि
तं मेने। अमनुदेवः सन् युवा पराक्रमी तत्र न किमपि चित्रमित्यर्थः॥३३॥ श्रीराम।

३३

रा० रु० का० स अथ रामरावणयोर्युद्धप्रसंगे वानरैर्व्याकुलीकृतो रावणो रामेण सह द्वन्द्वप्रभावमवमादित्याह। क्षात
॥३८॥ येति। अत्र अंकानुगानन्यवयोयनानि तत्र द्रुतायुः। रघोः क्षतायमांकं अनुग च्छेति। ते अंकानुगाः
शरणंगतास्तेषु अनन्यं वयोजन्मयेषां ते अनन्यवयाः सः स्कुग्रीवहनुमदादयः। तेषां अयनानि संग्रामे
व्यूहप्रवेशाप्रसराणि यत्र तत्र द्रुतायुर्गतायुः दशास्यः रघोः रामचंद्रस्य क्षतायरास्त्राभिघाता
यमानसमर्थो भूत्वा प्रथमतो वानरैः व्याकुलीकृतः सन् रामेण सह योद्धुमलब्धावकाशो भूदित्यर्थः

॥क्षतायमामत्र रघोरितायुरंकानुगानन्यवयोयनानि॥ ॥
॥निनायपो वन्यनगानुकारं युतारिघोरत्रयमायताक्षः॥ ३४॥

र्थः। कृष्णोद्देशेन तु। वदावने कृष्णो दैत्यानवधीदित्युक्तं तत्र त्रयमतिभयानकं द्वन्द्वमित्याह। यः आय
ताक्षः कृष्णः युतारिघोरत्रयं यः निनाय युताः योगं प्राप्ताश्च ते घोरत्रयं भयानकत्रयं निनायप्रा ॥राम।
पितवान्। पूतना अघासुर केशी चेति भयानकं त्रयस्वातिके प्रापितमित्यर्थः। अथ भयानकत्वमे ॥१८।
व्यनक्ति। किंभूतं घोरत्रयं वन्यनगानुकारं। वन्येषु नगानुकारं। वने स्थिता वन्यास्तेषु नगवत्पर्व
तवदाकारो यस्य तत्तथा अतिप्रचंडमित्यर्थः॥ ३४॥ श्रीमहालक्ष्म्यै नमः॥ श्रीवगलायै नमः॥

३३

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

अथपरिपारस्यबान्चरणस्यतारकब्रह्मणिसन्नावेशोभूदित्याह। रिपुः श्रीरुचा तारकेआ
प। रिपुः रावणः श्रीर्मोक्षलक्ष्मीः तस्याः रुक्दीप्तिः। प्रकाशस्तेनेत्यर्थः। किंभूतः दास
सुतान्वितः। दासाश्च कुंभकर्णादियः सुता इंद्रजितादयः तेसर्वेपितारकं प्राप्ता इत्य
र्थः॥ अथकृष्णपक्षेतु। सदाचारुयथा स्यात्तथातन्विता सुगोपीषु श्रीपरापुरिकेरतासीत्

॥ तारके रिपुरापश्रीः रुचा दाससुतान्वितः ॥
॥ तन्विता रुः सच्चारुः श्रीपुरापुरि केरता॥ ३५॥

तनुनाशरीरेण इताप्राप्तासु गोपिकासु श्रियः परा श्रीपराद्वितीयलक्ष्मीरिवसैरंध्रीपुरीम
थुरायां केपरब्रह्मणि कृष्णेरतासीत्॥ गोकुलेकृष्णविरहेण तद्ध्याननीतासु मथुरायांकृ
ष्णास्य सैरंध्यासाकंग्राईस्थामभूदित्यर्थः॥ ३९॥ श्रीबगलायैनमः॥ श्रीगुरुचरणा

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

।।रा०लं०का अथ रावणे सपरिवारे उत्से सति लंका उत्प्रिभाभूदिति विभुन्मालयाह। यानेरामागम
।।१९।। ने सति लंकारंकागाराध्यासं यथास्यात्तथा मे या भूयात्।। लंकानगरी रंकस्यागारं रंकागा
रं तध्यासो भ्रमस्तेन मातुं ज्ञातुं योग्याभूत्। इयं च लंका कस्य चिद्रंकस्य अगारमिति भ्रमे
ण ज्ञाताभूदित्यर्थः।। किमस्मिन्सति कारा ध्यासे सती कारा वंधीगेहं तस्य अभ्यासे
अविस्तारे सति राकाविस्तारं निर्भिघ्य वंदीभूतेषु देवेषु निर्भो चितेषु सत्सु इत्यर्थः।। ल

।।लंकारंकागाराकाराध्यासं यानेमेयाकारा।।संध्या राका
।।यामेनेया संध्यारागाकारं कालं।।२५।। श्री वंगलायेनमः।।

ध्यापक्षे तु। पूर्व सैरंध्रा साकं कृष्णास्य गाढं स्थ्यमभूदित्यर्थः। तत्र दृष्टांतमाह। संध्या ।।राम।।
सेवितुं योग्या संध्या अतिरमणी सैरंध्री या मे संयोगावसरे कालं मेघः श्यामं कृष्णं प्र ।।१९।।
तिनेतुं योग्याभूत्। अत्र योग्यपदेन उभयोः संयोगे शोभातिशयः सूचितः।। काकमिव
राका संध्यारागाकारमिव। पूर्णचंद्रोदयोपलक्षिता राका संध्यारागं प्राप्य यथा शो
भातिशयशालिनी भवति तद्वदित्यर्थः।।२६।।श्री।।गोदावरी ब्रह्मगिरेः सकाशात् संप्रापि

३८

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

एवं विटको माक्षरकाव्यकर्तुर्भयां समायासमवेक्ष्यत ःहः ॥ आनंत्विमां चित्रकविर्व
सीमां देवहसम्यमिधसंप्रदिशं ॥ ३८ ॥ इति श्रीमद्दैवज्ञ पंडित सूर्यभट्ट विरचितं
रामकृष्णकाव्यं समाप्तिमगंसीत् ॥ श्रीरस्तु शुभं भवतु ॥ श्री वगकोये नमः ॥ ५

॥२०॥

K K S U LIBRARY
RAMTEK
441 106
M 1184
Dist. Nagpur

35

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

[OrderDescription]
,CREATED=06.10.20 12:27
,TRANSFERRED=2020/10/06 at 12:32:11
,PAGES=37
,TYPE=STD
,NAME=S0003921
,Book Name=M-1184-RAMKRISHAN VILOKAVY SATIK
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection